సాహిత్యప్రక్రియలన్నింటిలోనూ లోకప్రియమైనది నవల. సమకాలీన సమాజానికి దర్పణం పడుతూ, రచనాకాలపు సామాజిక, రాజకీయ, సాంస్కృతిక పరిస్థితులను ముందుతరాల పాఠకులకు అందించగల శక్తి నవలాసాహిత్యానికి ఉన్నది. సామాన్యుడికి అందుబాటులో ఉండటం వల్ల నవలాప్రక్రియకు సామాజిక మార్పులు, వ్యక్తిత్వ మార్పులు కలిగించగల శక్తి ఉంది. అటువంటి శక్తివంతమైన నవలాసాహిత్యంలోని కొన్ని ఉత్తమ నవలలను ఎన్నుకుని, ఆ నవలల్లోని నాయకుల పాత్రలను పరిచయం చెయ్యాలన్నది ఈ వ్యాసపరంపర ఉద్దేశం.

దయానిధి - 'చివరకు మిగిలేది':

తెలుగు నవలా సాహిత్యంలో ప్రఖ్యాత మనోవిశ్లేషణాత్మకమైన పాత్రగా పేరుపొందిన "చివరకు మిగిలేది" నవలా నాయకుడు **దయానిధి**ని ఈ వ్యాస పరంపరలో చేర్చకపోతే ఎలా.. అని నాకనిపించింది. అయితే, ఇప్పటికే చాలామంది రచయితలు, విమర్శకులు, బ్లాగర్లు ఎన్నో రకాలుగా విశ్లేషించి, విమర్శించేసిన ఈ నవల గురించి రాయడానికి ఇంకేం మిగల్లేదేమో.. అన్న సందేహం కూడా కలిగింది. కానీ నేను రాస్తున్నవి కేవలం నవలా నాయకుల పరిచయాలు మాత్రమే కాబట్టి, మరో ప్రఖ్యాత నవలా నాయకుడిగా మాత్రమే దయానిధిని పరిచయం చెయ్యాలి అనుకుని ఈ వ్యాసం మొదలుపెడుతున్నాను..

దయానిధి:

"విశాలమైన నేత్రాలు, నల్లటి పాపలు, కోలగా సాగిన కళ్ళు, కళ్ళ చుట్టూ కాటుక పెట్టుకున్నట్లుగా ఉండే నలుపు, సోగగా జారిన కనురెప్పలు.. ఆర్చిలా అమరచబడ్డ కనుబొమ్మల మధ్య కత్తిరించిన వెంట్రుకల మెరుపు, చదరమైన తలకట్టు, గుండ్రటి పొడుగాటి మెడ,

పల్చటి పైపెదవి, నవ్వుతుంటే జాలిగా మెరిసే కళ్ళు, మూతికి కుడి వెంపున చిన్న నొక్కు.." – ఇవీ దయానిధి రూపురేఖలు. అతడి ప్రమేయం ఉన్నా లేకున్నా అతడి జీవితంలో ప్రవేశించిన కొందరు వ్యక్తుల ద్వారా అతడు ఏం నేర్చుకున్నాడు? ఏం తెలుసుకున్నాడు అన్నది ఇతివృత్తం. జీవితంలో మనిషికి కావాల్సినదేమిటి? చివరకు మిగిలేదేమిటి? అని తనలో తాను ప్రశ్నించుకుంటూ, తన ప్రశ్నలకు తన అనుభవాల్లోనే జవాబులు వెతుక్కునే అంతర్ముఖుడైన దయానిధి చెప్పుకున్న ఆత్మకథే "చివరకు మిగిలేది" నవల. తన తాత్వికాన్వేషణలో చివరకు "మానవుడికి కావాల్సింది మతాలు, దేవుళ్ళు, మొక్కుబళ్ళు, రాజకీయాలు కావు: మానవుడికి కావాల్సినది దయ" అని తెలుసుకుంటాడు.

బుచ్చిబాబు – 'చివరకు మిగిలేది' :

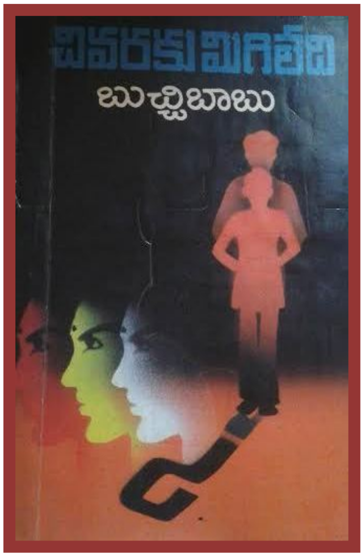

కలం పేరు 'బుచ్చిబాబు' తో ప్రఖ్యాతి చెందిన **శివరాజు వెంకట సుబ్బారావు** గారు కథారచయిత, చిత్రకారులు, నాటకకర్త. సంగీతాభినయాలలో కూడా పరిజ్ఞానం ఉన్న బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి. "సంతోష్ కుమార్" అనే కలం పేరుతో ఎన్నో ఆంగ్ల కవితలు రాసారు. నాగపూర్ విశ్వవిద్యాలయంలో ఇంగ్లీషు లో ఎమ్మే చేసిన బుచ్చిబాబు గారు కొన్నాళ్ళు ఇంగ్లీష్ లెక్చరర్ గా పని చేసి, తరువాత ఆకాశవాణి విజయవాడ కేంద్రంలో నాటక శాఖలో ప్రయోక్తగా చివరి రోజుల వరకూ పనిచేసారు. **అజ్ఞానం** అనే వచన కావ్యం, ఎనభైకి పైగా కథలు, నలభై నాటికలు, షేక్స్పియర్ సాహిత్య పరామర్శ, నలభై వ్యాసాలు, 'నా అంతరంగ కథనం' పేరిట చిన్ననాటి అనుభవాలను అనుభూతులనూ, 'చివరకు మిగిలేది' నవల మొదలైన రచనలు చేసారు బుచ్చిబాబు. సున్నిత మనస్కుడు, తాత్వికుడు, భావుకుడు, ప్రకృతి సౌందర్య ఆరాధకుడు, కవి అవడం వలన ఆయన రచనల్లో సౌందర్యం, కవితాత్మకత, ఒక ఆవేదన కనబడతాయి. ఆయన రచించిన ఏకైక నవల "చివరకు మిగిలేది" ఆయనకు ఎంతో పేరు ప్రఖ్యాతలను తెచ్చిపెట్టింది. ఈ రచనను 1942లో తలపెట్టినా, రచన 1946లో మొదలయి 16 మాసాలపాటు **నవోదయ** పత్రికలో సీరియల్ గా ప్రచురింపబడింది. బుచ్చిబాబు గారు మొదట నవలకు "ఏకాంతం" అని పేరు పెట్టాకా, సాహితీవేత్త శ్రీ ఆచంట జానకిరామ్ గారు ఆ పేరును "చివరకు మిగిలేది" గా మార్చారుట. తెలుగు నవలాసాహిత్యంలో వచ్చిన మనోవైజ్ఞానిక నవలల్లో ప్రముఖమైనదిగా పేరుపొందిందీ నవల.

తాత్విక జిజ్ఞాసతో కూడిన గంభీరమైన నవల 'చివరకు మిగిలేది'. ఒక అరుదైన సృజనాత్మక అక్షర చిత్రం. కథానాయకుడు నవలలో చేసే తాత్వికపరమైన ఆలోచనలు, జీవితాన్ని తెలుసుకోవాలనే అతడి ఉత్సుకత, కొన్ని స్వగతాలు, ప్రకృతి వర్ణనలో వాడిన వాక్యాలు, కొన్ని ఉపమానాలూ మర్చిపోలేనివి. నాటకీయంగా సాగే సంభాషణలు, పాత్రల ద్వారా రాజకీయాలు, పురాణాలు, ఆధ్యాత్మికత, స్త్రీల స్వభావం పట్ల ప్రకటితమయ్యే అభిప్రాయాలు చాలా వరకూ అమోదకరంగా లేకపోయినా, మనుషుల మనస్తత్వాల లోతులను తెలిపే సజీవమైన పాత్రలు ఈ కథకు ఆకర్షణలు. ఈ నవలలో పాత్రలు ఎవరినీ ఉద్దేశించినవి కావు అంటే పాఠకులు ఒప్పుకోరు కాబట్టి ఆ మాట అనట్లేదని ఉపోద్ఘాతంలో తెలిపారు రచయిత. ఇంతటి సజీవమైన పాత్రల వెనుక తప్పకుండా ఏ యదార్థ గాథల ప్రేరణో ఉండి ఉంటుందని కథ చదివిన ప్రతివారికీ అనిపించక మానదు. ప్రథమ ముద్రణకు రచయిత రాసిన ఉపోద్ఘాతంలో ఈ నవలారచన వెనుక గల కారణాలు, ఆలోచనల గురించి చెప్తారు బుచ్చిబాబు గారు." జీవితంలో నిజమైన విషాదం ద్వేషించడం కూడా కాదు, నిజమైన విషాదం ప్రేమించలేకపోవడం. ద్వేషించడంలో కొంత పట్టుదల, కార్య సాధన కూడా ఉండచ్చు కానీ ప్రేమించలేకపోవడంలో అట్లా సమాధానపడేందుకేమీ లేదు. "నా కొరకు చెమ్మగిల నయనమ్ము లేదు" కంటే విషాదకరమైన గీతం ఏదుంది? ఈ సమస్య నన్ను బాధించింది. దీన్నిబట్టి ఈ సమస్యని నవలలో చర్చించి, ఒక సమాధానం కనుక్కున్నానని కాదు. ఈ వస్తువుని వ్రాసేస్తే విషయం నాకు విశదపడుతుందనీ, నలుగురితో పంచుకుంటే బాధ నుండి విముక్తి లభిస్తుందనీ

తోచింది. వ్యక్తిగతమైన విముక్తి ఈ నవలకు ప్రేరణ." అంటారు బుచ్చిబాబు.

దయానిధి పాత్రచిత్రణ:

అందగాడు, చదువుకున్నవాడు, ఉన్నత కుటుంబానికి చెందినవాడు, త్వరలో డాక్టర్ కాబోతున్నవాడు దయానిధి. జీవితంలో చివరకు మిగిలేదేమిటన్న తత్వపరమైన అన్వేషణలో ఎన్నో అనుభవాలతడికి. కోమలి, అమృతం, సుశీల, ఇందిర, నాగమణి, శ్యామల, రోజ్, కాత్యాయిని మొదలైన స్త్రీలు అతడి జీవితంలో అతడి ప్రమేయంతోనూ, లేకుండానూ ప్రవేశించి, వెళ్ళిపోయి.. అతడి ఆలోచనల్లో, జీవితంలో కూడా గొప్ప మార్పుని తీసుకువస్తారు. అతడి ఆలోచనల్లో కలిగిన ఆ మార్పే చివరికి అతడు తెలుసుకున్న సత్యం. ప్రేమించలేకపోవడం, అధైర్యం, నిస్సహాయత, దుర్బలత్వం నిండిన అంతర్ముఖుడు దయానిధి. మహానాయకుడు కాదు ఒక సగటు మనిషి అన్నమాట. ఈ సగటు మనిషి తన ప్రశ్నలకు ఏమి సమాధానాలు సంపాదించుకున్నాడు, సంఘంతో ఎలా పోరాడాడు, ఆ ప్రయత్నంలో పొందిన అనుభూతులు ఎటువంటివి, చివరికి తనలో తాను ఎలా సమాధానపడ్డాడు అన్నదే "చివరకు మిగిలేది" కథ.

ఈ నవలలో మనకు పలు రకాల రచనా ప్రక్రియలు, సిద్ధాంతాలూ దర్శనమిస్తాయి. ఆంగ్ల సాహిత్యంపై మంచి పట్టున్నవారవడం వల్ల బుచ్చిబాబు గారు అలాంటి ప్రయోగం చేసుంటారు. ఈ ప్రక్రియలను తెలుసుకోకుండా **దయానిధి**ని పాత్రను అర్థం చేసుకోవడం ఒకింత కష్టం. వాటిల్లో మొదటిది **ఫ్రాయిడ్** ప్రతిపాదించిన 'Oedipus complex' లేదా 'Mother fixation'. ఈ సిద్ధాంతం ప్రకారం కొడుకుకు తల్లి అంటే ఒక అనిర్వచనమైన అనురాగం ఉంటుంది. అచేతనంగా ఏర్పడే ఈ అసాధారణమైన ప్రేమ వల్ల తల్లిని ప్రేమించినంత గాఢంగా మరొకరిని ప్రేమించలేకపోతాడు కొడుకు. దీనిని గురించి ప్రముఖ ఆంగ్ల రచయిత D.H.Lawrence తన నవల 'Sons and Lovers' లో విపులంగా చెప్తారు. శీలవతి కాదన్న నిందతో జీవితాన్ని మోసిన దయానిధి తల్లి నవల మొదట్లోనే మరణిస్తుంది. ఆమె జీవితం, ఆమెకు కళంకాన్ని ఆపాదించిన కారణాలు.. కథ పరిధిలోకి రావు కానీ ఆ కారణంగా మనుషులు, సంఘం దయానిధిని ఎంత క్షోభపెడతాయో పలు సందర్భాల్లో మనకు తెలుస్తూంటుంది. కళంకిత కొడుకన్న అపవాదుని జీవితమంతా మోస్తాడతడు. తల్లిదండ్రులు చేసిన పొరపాట్లకు బిడ్డలు ఎలా ఆహుతౌతారో, అవి జీవితాంతం వారినెలా వెంటాడతాయో అతడి జీవితం చెప్తుంది. తల్లి పట్ల ఉన్న ఈ అసాధారణమైన అనురాగం వల్ల దయానిధి తన జీవితంలో ప్రవేశించిన ఏ స్త్రీనీ ప్రేమించలేకపోతాడు. దగ్గర కాలేకపోతాడు. ఒక్క అమృతానికి తప్ప.

తల్లిలా తనపై అపారమైన కరుణ, దయ, ప్రేమ చూపెట్టింది కాబట్టే అమృతానికి సన్నిహితుడౌతాడు దయానిధి. "రాతి శిలల మధ్య ఉండాల్సింది అమృతం. ఎక్కడో ఏ హంపీ లోనో–అన్ని రాళ్ళు–భగ్న ప్రతిమలు.. ఒంటరిగా నిల్చిపోయిన స్థంభాలు.. ప్రేమ కోసం గుండె రాయి చేసుకున్న రాకుమార్తెల విగ్రహాలు అన్నీ శిధిలమైపోయి, ఏ అర్ధరాత్రో అడుగుల చప్పుడు, నిట్టూర్పూ వినబడితే కదులుతాయేమోననిపించే ప్రమాదస్థితిలో పడి ఉంటే, వాటి మధ్య అమృతం కూచుని, విషాదంలో నవ్వుతుంది... ఆనాడు సౌందర్యం తన యాత్ర ముగించుకుని ఆమెను శిలగా మార్చివేస్తుంది. ఏ రాతిని నిట్టూర్పుతో కదిల్చినా అమృతం కలలో కార్చిన కన్నీరల్లె నీరైపోతుంది." అనుకుంటాడొకచోట. రచయిత లోని భాషా సౌందర్యం ఇటువంటి మరికొన్ని వాక్యాల్లో వెల్లడవుతుంది.

ఈ 'Oedipus complex' ఉన్న వ్యక్తుల్లో ఎంతో మానసిక సంఘర్షణ ఉంటుంది. "చీకటి సమస్య" అధ్యాయంలో షేక్స్పియర్ నాటిక "హేమ్లెట్" ప్రస్తావన తెచ్చి హేమ్లెట్ పడిన మానసిక సంఘర్షణ గురించి వివరిస్తూ, అతడి సమస్యను గురించీ ఓ వ్యాసం

రాస్తాడు దయానిధి. తన తల్లి పట్ల కూడా దయానిధికి అటువంటి ద్వేషం, ప్రేమ కలగలిసిన భావాలున్నాయని మనకు అర్థం అవుతుంది. హేమ్లెట్ పడ్డ యాతనే అతనూ పడ్డాడు. తల్లి పట్ల ఉన్న ఆ ద్వేషంతోనే చివరలో తన ఆశ్రయం కోరి వచ్చిన కోమలిని కూడా చంపాలనే ఆలోచన కలుగుతుంది అతడికి. కానీ చివరలో అతడి ఆలోచనలో మార్పు వస్తుంది. అంతవరకూ తల్లిని ద్వేషించిన సంఘాన్ని ద్వేషిస్తూ వచ్చిన అతడు ఆ ద్వేషాన్ని వదిలేస్తాడు. "తనకేం కావాలో తెలియనప్పుడు మానవుడు ద్వేషిస్తాడు" అంటాడు. జీవితానికి అర్థమేమిటో తెలియలేదని అన్నాళ్ళు బాధపడినవాడికి వైకుంఠం మాష్టారు రాసిన ఉత్తరం వల్ల జీవితానికి అర్థమేమీ లేదని తెలుస్తుంది. అర్థమేమీ లేనప్పుడు, సంస్కరించాల్సిందీ ఉండదు. అతడిలో ఆనందం ఉద్భవిస్తుంది.

"సంఘాన్ని మార్చలేడు. మనుషుల్ని మార్చలేడు. మారిస్తే బాధ? పగ? యుద్ధం. తనతో తాను సమాధానపడాలి. అది ఈనాటికి సాధించాడు. ఒక ప్రశాంతత, పవిత్రమైన మహత్తర ఆనందం అతనిలో ఉద్భవించింది". ఇక్కడ మనకు "అస్తిత్వవాదం" కనబడుతుంది. ఇదే రచయిత వినియోగించుకున్న మరో సిద్ధాంతం.. Existentialism! **సార్త్రె** విస్తరింపచేసిన 'అస్తిత్వవాదం' ప్రకారం మనిషి మనుగడలో అతడే కర్త అనీ, అతడి జీవితంలో జరిగే పనులకు ఏ మానవాతీతశక్తి ప్రమేయం లేదనీ, అతడి కర్మలకు అతడే బాధ్యుడనీ, దేవుడో, తలరాతో, పూర్వజన్మకృతమో కాదన్నది ఈ సిద్ధాంతవాదుల వాదం. ఇవే అభిప్రాయాలను దయానిధి వివాహ సమయంలో అతడి స్నేహితుడి సంభాషణల ద్వారా చర్చకు తెస్తారు రచయిత.

ఇక ఆత్మకథ రూపంలో దయానిధి చెప్పుకునే కథనంలో ఇతర పాత్రల వర్ణన, స్వభావాల వివరణల్లో ఎంతో మనస్తత్వ విశ్లేషణ కనబడుతుంది. దయానిధి పట్ల love-hate relationship చూపిన సుశీల, అగ్నిసాక్షిగా అతడి భార్య అయీ అతడి సహచారిణి కాలేకపోయిన అభాగిని ఇందిర, అతడి పట్ల ఆకర్షితురాలైన నాగమణి, వివాహిత ఐనా నిర్నిబంధమైన ప్రేమ చూపించే అమృతం, ఆమె భర్త కాంతారావు, వదిలి వెళ్ళిపోయీ.. మళ్ళీ తిరిగి వచ్చి తనలోని మార్పు వల్ల అతడి ప్రేమను పొందగలిగిన కోమలి, హుషారుగా కనబడే లోతైన వ్యక్తిత్వమున్న జనార్థనం, సౌందర్యరాహిత్య మనే మానసిక రుగ్మతతో బాధపడే శ్యామల, రాయలసీమలో ఆదరించి ఆవాసం కల్పించిన అనంతాచారిగారూ.. వారి కుటుంబ సభ్యులు, నమ్మినబంటు నారయ్య... మొదలైన పాత్రల నుంచి తెలుసుకోవలసిన సంగతులు ఎన్నో ఉన్నాయి. అతి చిన్న పాత్రలో కూడా మథనం..వారి ఆలోచనలు,స్వభావాలూ గుర్తుండిపోయేలా ఉంటాయి. రాయలసీమలో రేగిన విద్వేషాల్లో, దయానిధికి ఎదురైన అకారణ ద్వేషాల కారణంగా అతడిలో మనుషుల పట్ల, సంఘం పట్ల ఒక రకమైన నిర్వేదం ఏర్పడుతుంది. భార్య ఇందిర మరణించినప్పుడు అది బయటపడుతుంది.

"ఈ మనుషులు గోనిబస్తా మనుషులు. ఏ బస్తా ఖాళీగా ఉండకూడదు. అందులో పుష్పాలు వెయ్యాలి; లేకపోతే రాళ్ళు వెయ్యాలి; కట్టెలు వెయ్యాలి. ప్రతివాణ్ణీ ఆ బస్తాలో దిగేసి చెట్టు కొమ్మకు వ్రేళ్లాడ దీస్తారు.."

తండ్రి పట్టుదల వల్లే ఇందిర తన వద్దకు రాలేకపోయిందని అర్థమౌతుంది దయానిధికి. "తల్లిదండ్రుల చెప్పుచేతల్లో పెరిగిన వ్యక్తిత్వం లేని అమాయకురాలు ఇందిర" అంటాడు. అందువల్ల వివాహం నిర్బంధ స్నేహమని అతనికి నమ్మకం ఏర్పడుతుంది. అమృతంతో జరిగిన పొరపాటు వల్ల శరీరాల స్నేహం పోను పోనూ ద్వేషంగా మారి ఆత్మలను చంపేస్తుందనే విశ్వాసం అతడిలో ఏర్పడుతుంది. ఒకరికొకరు అర్థంకానంత వరకూ, శరీరాలు పరిచయం కానంతవరకూ ప్రేమ ఉంటుంది కాబట్టి శరీరాల జోలికి పోకుండా స్నేహంగా ఉంటే జీవితం కొత్తగా ఉంటుందనీ, బ్రతుకు మీద విసుగు పుట్టదనీ అతని భావన. "సంఘాన్ని గౌరవించే అవసరం నాకు కనబడలేదు. మరణించిన తరువాత కూడా, సంఘం తిడుతూనే ఉంటుంది. ఫలానా జిల్లా వాడిని అని రాజకీయంగా ద్వేషించింది సంఘం; ఫలానా తల్లి కొడుకుని అని నైతికంగా హింసించిందీ సంఘం.."

రచయిత ఈ నవలలో ఉపయోగించిన మరో శక్తివంతమైన సాహితీ ప్రక్రియ చైతన్య స్రవంతి పద్ధతి(Stream of conciousness technique). కథనమంతా దయానిధి తన స్వీయ చరిత్ర తానే చెప్పుకుంటున్నట్లు నడుస్తుంది.. మధ్య మధ్య దయానిధి స్వగతాలతో. ఆ స్వగతాలు కూడా మామూలు స్వగతాలు కావు. మనసులోని రహస్యాలను బయటపెట్టే అంతర్గత స్వగతాలవి. సభ్యాసభ్యతలను చూడకుండా, ఒక క్రమంలో ఉండకుండా, మనసులోకి వచ్చిన ఆలోచన వచ్చినట్లు బయటకు చెప్పేసే స్వగతాలవి. అలా ఎగుడుదుగుడుగా ఉంటాయి కాబట్టే చైతన్య స్రవంతిలో నడిచే కొన్ని రచనలు అయోమయంగా, అర్థం కాకుండా కనిపిస్తాయి. కథనంలో దయానిధి చెప్పే స్వగతాలు కూడా ఇలాంటివి కాబట్టే అతని పాత్ర కొందరికి అయోమయంగా, గజిబిజిగానూ, అర్థం కానట్లుగానూ అనిపిస్తుంది.

దయానిధి గడ్డిపోచ వేదాంతం:

"గడ్డిపోచ విలువెంత?" అనే మొదటి అధ్యాయంలో ఒంటరిగా కాలువ గట్టున ఆకాశం క్రిందన కూచుని ఆలోచనల్లో జీవన తత్వాన్ని వెతుక్కుంటూ ఒక గడ్డిపరకని వేలికి చుట్టుకుంటాడతను. అదే గడ్డి పరకను కోమలి తల్లో పెట్టబోతే.. "ఛీ పాడు.. గడ్డి..దాచుకో" అంటుందామె. గడ్డి పరక విలువ కోమలికి తెలీదు. ఆమె అతడ్ని గడ్డిపోచ క్రింద తీసిపారేసింది. కళంకితగా పరిగణించి గడ్డిపరకలా అతడి తల్లిని తీసిపారేస్తుంది సంఘం. కానీ ఆ గడ్డిపరకే అతడి జీవితానికి లంగరు. తల్లి మరణించినప్పుడు ఒంటరిగా కన్నీరు కార్చినప్పుడు,అతడి కన్నీటిలో గడ్డిపోచలు తడుస్తాయి. మృత్యువు తల్లిని గడ్డిపోచ క్రింద తీసిపారేసింది. "ప్రాణానికి ఎంత విలువ ఉంది? గడ్డిపోచకెంతో అంతే!" అనుకుంటాడు. అదే విధంగా తక్కువజాతి స్త్రీగా లోకులచే లోకువ కట్టబడిన కోమలి అతడికి అపురూపం అవుతుంది. "అట్లా గడ్డిపోచల మధ్య గంతులేస్తూ ఆకాశాన్నీ, భూమినీ బుజ్జగిస్తూ స్నేహం చేసుకుంటూ ఉండవలసిన వ్యక్తి కోమలి. ఆమె నిజస్థానం అది. పుట్టిల్లు పచ్చగడ్డి, అత్తిల్లు ఆకాశం, పిట్టలు పువ్వులు సంతానం. మనుషుల మధ్య ఇండ్లలో ఉండి ఎంగిళ్ళు ఎత్తవల్సిన మనిషి కాదు. కొందరు కొన్ని వాతావరణాల కోసం ఉద్దేశింపబడతారు. ఆ వాతావరణం మధ్యనే వారికి పరిపూర్ణత ఉంటుంది" అంటాడొకచోట దయానిధి. మళ్ళీ అతడే అమృతంతో కోమలి గురించి చెప్తూ "దానికి మంచీ మర్యాదా తెలీదు. తలకాయ లేని శరీరం, ఆత్మ లేని అంగపుష్టి" అని గడ్డిపోచలానే తీసిపారేస్తాడు."అట్లాంటి పిల్ల నీకెల్లా నచ్చింది బావా?" అని ఆమె అడిగితే, "ఏమిటో అమృతం..దానికి సమాధానం తెలిస్తే, జీవిత రహస్యమే తెలిసిపోను" అంటాడు. బహుశా తల్లిలా గడ్డిపోచలా సంఘం తీసిపారేసింది కాబట్టే కోమలి పట్ల అంత ఆకర్షితుడయ్యాడేమో అతడు! చివరాఖరులో అదే కోమలితో నడిచి నడిచి అలసిపోయి కొండల మధ్యన, ఆకాశం క్రిందన..అదే గడ్డిలో పడుకుని మళ్ళీ మొదట్లో వేసుకున్న ప్రశ్నే వేసుకుంటాడు.. "జీవితానికి అర్థం ఏమిటి?" అని! "తడిసిన గడ్డిపోచ సూర్యుడి తాకిడికి తేరుకుంటుంది...ఏమీ ఐపోదు.." అని మొదట్లో అనుకున్నట్లే చివర్లోనూ అనుకుంటాడు.. తనలో "కొత్త బలం, వికాసం, ధృఢనిశ్చయం" ఉన్నాయని. దీన్నంతటినీ దయానిధి చెప్పే గడ్డిపోచ వేదాంతమనుకోవచ్చు!

మొదట్లో చెప్పుకున్నట్లు దయానిధి పాత్ర మహోన్నతమైనదేమీ కాదు. డాక్టర్ అయినా పెద్దగా సంపాదనాపరుడూ కాదు. మనిషిలో ప్రత్యేకతలు కూడా ఎక్కువ కనబడవు. నవలలో రచయిత దృష్టికోణం కేవలం దయానిధి మానసిక ఎదుగుదలపై ఉంటుంది. ఆలోచనాపరుడిగా, సంఘద్వేషి నుండి స్వేచ్ఛావాదిగా దయానిధి మారిన తీరు; అతడిలో కనబడే అస్తిత్వవాదాన్నీ, అతడి అంతర్గత ఎదుగుదలనే మనం చూడవలసినది. ఆ విధంగా చూసినప్పుడు మనకు కథలో కానీ, దయానిధిలో గానీ ఉన్న లోపాలు చిన్నవిగా, ఆ పాత్ర నుండి నేర్చుకోవాల్సిన పాఠాలు పెద్దవిగా కనబడతాయి.

COMMENTS